

A filozófia hasznáról

Filozófiai életünk megeléknüléséről szóló beszámolóim után, most kissé zavarban vagyok, mert egy meditációról kell írnom, melynek témája nem más, mint magának a filozófiának a létjogosultsága és tárgya — hic et nunc.

Nincs itt valami tévedés? — kérdezheti az olvasó. Nem holmi ezoterikus szórszálhasogatásról van szó? Már megemésztett kérdések újrakérődzéséről? Hisz a filozófia tárgyról bármelyik érettségiző diáknak szabatos feleletet kell adnia. Különböző tanfolyamok szintén e kérdés tisztázásával avatják be hallgatóikat a bölcsélet rejtelmeibe.

A megismerés, a tudomány múltjából számos példát idézhetünk egy-egy új diszciplína megjelenését és elismertetését kísérő öngazoló eszmefuttatásokról. Hogy csak a XIX. század végének és a XX. század elejének tudománytörténetére utaljunk, emlékeztetünk a lélektan, a szociológia önállósulását elméletileg alátámasztó érvelésekre. Szerzőik — mint ismeretes — az illető tudományágak önálló, sajátos tárgykörét bizonygatták. A filozófia azonban több mint 2000 éves hagyományokkal rendelkezik, a marxista bölcsélet pedig maholnap másfél százados múltra tekinthet vissza.

A tudománytörténet nem csupán azt tanúsítja, hogy a tárgykörök elhatárolása mindig szükségszerű velejárója volt a szakosodás új és új mozzanatainak. A megismerés fejlődésének nagy fordulataiban is rendszerint újra kellett gondolni az immár hagyományossá merevedett s így meghaladott funkciókat. A filozófia már többször volt kénytelen módosított vagy radikálisan új feladatokat a maga számára kitűzni — többek között éppen a különböző szaktudományok leválása miatt. E törvényszerűség alól nyilván a marxista filozófia sem vonhatja ki magát.

Az elmékedést időszerűnek tartom. Nem hiszem, hogy ez az értékelés ellentmondana a cikkem elején leszögezeteknek. A vita a filozófia mai státuszáról — véleményem szerint — éppen egyik biztató megnyilvánulása az említett fellendülésnek. Kifejezi azt a örvendetes ténytet, hogy bölcséleti avantgardunk lépést tart a korrall, az élő marxizmus követelményeivel és nem elégszik már meg sablonos megoldásokkal.

A kísérlet a filozófia szerepének újraértelmezésére nem csupán a tudományok szüntelen differenciálódásának és térhódításának következménye (Marx és Engels egyébként előre látta e viszonylatban a filozófia tárgya revideálásának szükségességét). Új igény és új érdeklődés

mutatkozik napjainkban a filozófia iránt. E társadalmi-emberi rendelkezésnek eleget is kell tenni. A növekvő érdeklődés persze nem bármilyen filozófiának szól. A mai tudományfejlődés eredményei a filozófia több hagyományos funkcióját helyettesítik. Az egzakt tudományok tömémentelen ismerettel bombázzák a XX. század emberének tudatát, módosítják világképét. Nem elégíthetik ki azonban lényegét kifejező igényeit. Nem adnak, nem adhatnak feleletet valóban szorongató kérdéseire. Nem segítik eléggé abban, hogy életének tartalmat találjon egy olyan korban s egy olyan világban, melyre egyre inkább a technicizmus a jellemző. Ez a fejlődés egyébként nem is kedvez a filozófiának. A pozitivistá-technokrata áramlatok háttérbe szorítják, sőt kérdésessé teszik a bölcelet létét. Az intézményesülés is több vonatkozásban fékező tényezőjévé lett; Minerva baglya nem szereti, ha röptében mindenütt irányjelzőkbe ütközik.

A tudományos-műszaki forradalom körülményei között, századunk nagy társadalmi-politikai átalakulásában a filozófiának — ha létezni akar — még emberközpontúbbá kell válnia, mint eddig. Segítse az embert életének alakításában, életcélja megtalálásában. Támogassa szabadságának kivívásában és biztosításában. Legyen a meg nem alkuvó bíráló és önbíráló letéteményese, az eredeti személyiség szövetségese és kifejezője.

A filozófia ma — mondhatni — felemás helyzetben van. A kortárs-valóságban sok filozófia-ellenes tendencia működik. Nem kevés azoknak a száma sem, akik elhidegültek az eleven életet skolasztikus képletekbe belekényszerítő bölcelelettől. De a bizalom mégsem rendült meg teljesen. Az embereknek jó filozófiára van szükségük, s akitől ezt megkapják, arra hallgatnak.

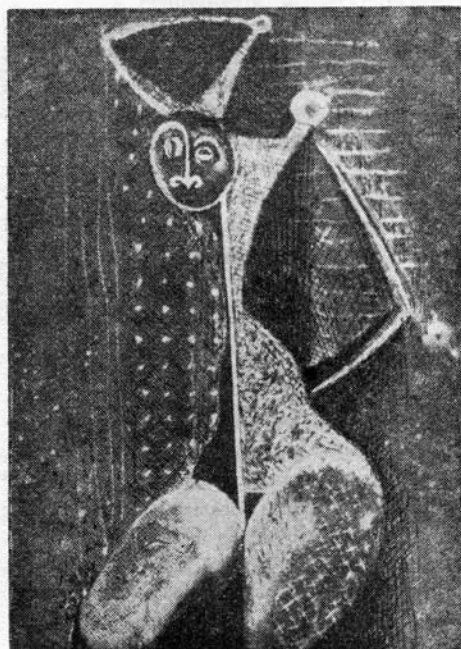
Ebben a számunkban közöljük Rác Győző és Bretter György figyelemre méltó tanulmányát a termékeny spekulációról. Vitára is bocsátjuk, abban a reményben, hogy élénk visszhangra lel majd és hozzá fog járulni magyar nyelvű filozófiai irodalmunk gazdagodásához. Ez a kezdeményezés szervesen illeszkedik újabb szerkesztőségi elképzeléseinkbe. Úgy érezzük, a Korunknak is revideálnia kell részben programját, hogy lépést tudjon tartani az országos fejlődéssel, olvasóinak megnövekedett és megújult igényeivel. Ha évekkal ezelőtt még jól szolgáltuk közönségünket, amikor kiváltképpen arra törekedtünk, hogy alaposan, széles skálán tájékoztassuk a tudományos-műszaki forradalom vívmányairól, és bevigyük szellemi életünkbe a korszerű gondolkodás és művészet eszmetágító problémakörét, ma már — véleményünk szerint — ez az információs szerep nem kielégítő. Persze, a tájékoztatást sohasem tekintettük öncélnak; gondosan is kerültük, hogy „magazinná” váljunk. Funkciónkat mindig abban a tudatban alakítottuk, hogy információs csatornáink a hazai, eredeti alkotást táplálják a tudomány, a kultúra összes ágaiban. Sohasem elégedtünk meg ismeretek pusztá népszerűsítésével. Cselekvésre, valóságalkításra akartunk szüntelenül buzdítani a román nép és a vele együttélő nemzetiségek barátságának, a szocialista humanizmusnak a szellemében.

Az elmúlt néhány esztendő folyamán a romániai magyar sajtó nagy fejlődésen ment át. Napi- és hetilapjaink, különböző folyóirataink lassabban vagy gyorsabban, többé-kevésbé felzárkóztak a központi román sajtóhoz. Oldalaikon az olvasók már megtalálhatják mindazokat a problémákat, amelyeket a mai élet sodrása felvet, és amelyekről gyakran éppen a Korunk számolt be elsőnek. Örvendetes ez a fellendülés. Biztató a publicisztikai színvonal általános emelkedése, lapjaink tematikájának gazdagodása. Amikor elégtétellel vesszük tudomásul a sajtófejlődés e jelentős eredményeit, tudjuk azt is, hogy az új helyzetben módosítani kell szerepünket. Nemzetiségi kultúránk szolgálatában mindig a Korunk funkcionalitását, hatékonyságát tartottuk szem előtt. Ez a következetes törekvés most arra ösztönöz bennünket, hogy a jövőben nagyobb súlyt helyezünk az eredeti, alkotó hozzáállást és az emberi lét alapvető vonatkozásait kifejező munkák közlésére.

Nem mondunk le természetesen hagyományos tematikánk egyetlen eleméről sem, de nem ragaszkodunk ahhoz, hogy minden egyes számban az egész skálát kibontsuk. Helyet szeretnénk biztosítani a nagyobb lélegzetű írásoknak is. Mindezt pedig megtehetjük nem csupán azért, mert régi szerepünk egy részét más sajtótermékek vették át, hanem azért is, mert már egyre inkább rendelkezünk valóban igényes, a legnemesebb értelemben vett szellemi kalandot kínáló, eredeti tanulmányokkal.

Kívánatos lenne, ha a gondolatébresztő cikkek között minél több bölcséleti tanulmány láthatna napvilágot — a reneszánszát élő marxista filozófia műhelyéből.

Székely Eszter

Brassaï: Sevillai akt
(1934—35)

A biológiai tudományok minden időkből az élő anyag szerkezetét tanulmányozták, anélkül azonban, hogy a biológiai szerkezet fogalmát szabatosan meghatározták volna. A biológusok szerkezetnek, struktúrának hagyományos módon az egyedi szervezet részeinek, anyagi elemeinek — szerveknek, szöveteknek, sejteknek — térbeli elrendeződését nevezik. Az anatómus, midőn az agyvelő struktúrájáról beszél, az agyféltekék lebenyeinek, tekervényeinek a háromdimenziós térben való elhelyezkedésére gondol. Így felfogva, a szerkezet konkrétan érzékelhető, látható és tapintható, boncolással feltárható, rajzban és fényképen ábrázolható. A szervek struktúrájának ilyen tisztán alaktani értelmezéséből származott a szerkezetnek a forma filozófiai kategóriájával való azonosítása és szembeállítás — statikus egységként — a dinamikus felfogást, struktúrát létrehozó funkcióval.

A szerkezetnek konkrét, érzékelhető elemként történő értelmezése a biológiai tudományok ama szakaszaira jellemző, midőn csupán, vagy legalábbis túlnyomórészt, csak az élő egyedeket tanulmányozták. Az utóbbi fél évszázad biológiája ezzel szemben az élővilág más megjelenési formáit is vizsgálja, nevezetesen a természetben kialakuló egyed-csoportokat, életegyütteseket: a populációkat is. Bolygónkon az élő anyag többnyire egyedek alakjában jelenik meg. Az élővilág mégsem pusztán az élő egyedek rendezetlen halmaza, hanem számtalan közös eredetű egységcsoport — populáció — együttese, és e populációk mindegyike egy-egy fajt képvisel.

A populációk tanulmányozása még századunk 20-as éveiben arra a felismerésre vezetett, hogy az élővilágban vannak olyan láthatatlan struktúrák, szerkezetek, melyek jelenléte ugyan közvetlenül nem érzékelhető, de létezésük nem kevésbé objektív valóság. Bármely állati vagy növényi populációban, örökletes tulajdonságaikban — genotípusukban — egymástól különböző egységcsoportok közt olyan természetű kölcsönhatások jönnek létre, melyek csak matematikai logika által fejjezhető ki. Minden természetes populációnak sajátos örökletes alapja az örökletes tényezőknél — géneknek — meghatározott összetételű és megoszlású együttese, valamint az örökletes változások — mutációk — meghatározott készlete. A populációk szerkezetének alkotóelemei hagyományos alaktani módszerekkel is hozzáférhetőek, láthatók; ám a populáció szerkezete maga nem látható, nem is fényképezhető, csupán fogalmi úton értelmezhető és matematikailag fejjezhető ki. E tény felismerői — Sz. Sz. Csetverikov szovjet zoológus, R. A. Fisher angol matematikus, S. Wright amerikai genetikus — mintegy negyven évvel ezelőtt alapozták meg a biológiában a strukturalista felfogást. Ugyanilyen irányban hatott a 30-as évek ökológusainak tevékenysége is. Az ökológia főleg Tansley-nek és Sukatscheffnek köszönheti azt a felismerést, hogy a populációk a környezet élettelen tényezőivel együtt-

◆ *A világ társadalomtudományi folyóiratainak 1966. évi adatait felölelő statisztika, mind a pillanatnyi helyzetet, mind a változások irányát jelzően, érdekes képet mutat. Már maga a számszerűtől való eltérés is az ide tartozó tudományágak eredményei iránti egyre növekvő érdeklődésről szól: 1951-től 1966-ig ugyanis a társadalomtudományi szakfolyóiratok száma a világon 678-ról 1358-ra emelkedett. Ezek 1951-ben Kelet és Nyugat között 60—40%-ban oszlottak meg, 1966-ra ez az arány már 70—30%-ra változott. A bennük tájékozódni kívánók számára fontos — és a nyelvtanulásban iránymutató is — lehet, hogy e folyóiratok 30%-a angol, 13%-a francia, 12%-a spanyol nyelven, 7%-a a szláv nyelvek valamelyikén jelenik meg, a többi nyelv súlyát pedig az együttesen elért 38% jelzi.*

E számokban a társadalomtudományokat felölelő szakfolyóiratok mellett azok is benne foglaltatnak, amelyek a szakemberek körén túl több tudományág közvetítésére vállalkoznak az érdeklődők szélesebb rétegei felé. Adatokon mérhető le, hogy az ilyen típusú — irodalmi, művelődési, politikai, történettudományi — problémákat egyként tárgyaló folyóiratok számaránya egyre növekszik, s ez nemcsak a folyóirat-profilok kialakításában számbaveendő, hanem hatással kell lennie a különböző szakterületek tudósainak, kutatóinak munkájára is, hiszen az ő számukra sem lehet közömbös az érdeklődők szélesebb rétegeivel való kapcsolatnak ez a lehetősége és alkalm.

Elgondolkodtató az is, hogy az emberiség szellemi színvonalának folyamatos növekedése, a tudományos érdeklődés terjedése ellenére — amint az adatokból kitűnik — e folyóiratok elterjedtsége még min-

krónika

dig nagyon alacsony. A példányszám még nagy hagyományokkal rendelkező és fejlett országokban sem haladja meg a 2—3000-et, de többnyire 1000 alatt van. A folyóiratok 90%-a ráfizetéssel dolgozik (a ráfizetés aránya a bruttó költségek 15%-ától 80%-ig terjed).

◆ A Nemzetközi Olimpiai Bizottság hivatalos közlönye szerint a Játékok női résztvevőit — „nemük hitelesítése” végett — orvosi vizsgálatnak vetik alá. A Lausanne-ban hozott — s még megerősítésre váró — döntést az indokolja, hogy komoly kétségek merültek fel több sportoló nő feminizációja kapcsán: az utóbbi időben nem egyet diszkvalifikáltak.

A tervek szerint a NOB kijelöl egy orvost, aki néhány nappal a versenyek előtt a sorshúzás útján kiválasztott jelölteket megvizsgálja (öt nőből egyet). Az esetek többségében elegendő lesz a szájúregnyálkahártyáját elemezni, ott ugyanis kimutathatók az ún. Barr-testecskék, amelyek csak nőknél fordulnak elő. Ha egyeseknél nem sikerül kimutatni ezeket a korpuzszkulákat, vért vesznek az illetőktől, s laboratóriumi vizsgálatokkal kutatják kromoszóma-képletüket. Az ember-speciest ugyanis a sejtmagban fellelhető 23 kromoszóma-pár jellemzi. Ebből huszonkettő azonos a férfínál és a nőnél, a huszonharmadik különböző. A nő esetében ez a különböző pár két XX-szel jelölt kéletről áll, a férfínál egy X és egy — ettől különböző — Y található.

Az a női jelentkező tehát, akinél a vizsgálat során egy Y-t is felfedeznek, nem indulhat az olimpiászon.

◆ Növekszik az érdeklődés a napjaink valóságát történelmi-társadalmi-etnográfiai előzményeivel, összefüggéseivel

működésbeli és energetikai közösségeket, ökoszisztémákat alkotnak. Az ökoszisztémának — egy erdőnek például — struktúrája van, mely komponenseinek: fáknak, cserjéknek, rovaroknak és madaraknak egymás közti kölcsönhatása útján valósul meg. E szerkezetnek csak alkotóelemei láthatók, de nem maga a szerkezet. Az erdő fényképe nem ábrázolja az erdő szerkezetét, hanem csupán külső képét.

Az ilyen és ehhez hasonló megállapítások révén vált nyilvánvalóvá az élő anyagnak, a múlt században éppen csakhogy megsejtett *egyeden felüli* szerveződési szintje. Másrészt a biokémia és biofizika a szervezet mélységeiben felderítette az élő anyag molekuláris, sőt szubmolekuláris szerveződési szintjét is (Szent-Györgyi Albert). Az újonnan felismert tények a szerkezet fogalmának is újszerű értelmezését követelték meg. Ezt, a biológiai tudományok fejlődése támasztotta igényt Ludwig von Bertalanffy általános rendszer-elmélete elégítette ki.

Ez az elmélet közös alapelveket nyújt a különböző biológiai szaktudományok számára, egyben érvényre juttatja az élővilág strukturális egységét. Akár egyetlen sejtet vagy egy falevelet, egy fát vagy egy madártelepet, egy tócsát vagy akár az egész élővilágot tekintenek is, minden esetben egységes általános struktúrával találkozunk: olyan biofizikai rendszerekkel, melyek alkotóelemeik összességének kölcsönhatásán, együttműködésén alapulnak. Bertalanffy elméletének fenti alaptételéből következik, hogy az élő anyagot az élettelenről meghatározott térbeli szervezettség és a folyamatok időbeli sorrendjének meghatározott ritmusa különbözteti meg.

Az élővilág szerkezeti egységének hangsúlyozása azonban nem jelenti a különböző szerveződési szintek azonosságát. Bertalanffy elméletének második posztulátuma ugyanis leszögezi, hogy az élő anyag minden szintjének — szerkezete alapvető egysége mellett — sajátos vonásai vannak. A populáció egyedekből áll, de a populáció struktúrája nem azonos az egyedi struktúrák összegével, hanem — alkatreseik kölcsönhatásának eredményeképpen — bizonyos saját szerkezeti többlettel rendelkezik.

Az általános rendszer-elmélet, szerzőjének megfogalmazása szerint, az élő anyag egyedi szerveződési szintjének tulajdonított elsődleges jelentőséget. Viszont a legutóbbi évtized biológiai irodalma bővelkedik már oly kísérletekben, melyek célja, hogy tisztázza az élő anyag egyed-feletti szerveződési szintjeinek szerkezetét és főleg, hogy megállapítsa a szerveződési szintek rangsorát. Véglegesen megállapított-nak tekinthető, hogy az élővilág különböző szintű rendszerei egymással alá-, illetve fölerendeltségi viszonyban állnak. A sejt mint rendszer a többsejtű szervezetekben része valamely szövetségnek, mely egyben működését mintegy „ellenőrzi”. A szövet az egyedi szervezetbe illeszkedik be, ez pedig egy populációba és így tovább. Az említett kísérletek — melyek közt több román szerző (Sähleanu, Botnariuc, Stugren) idevágó munkásságát említhetjük — az élő rendszerek objektíve fennálló hierarchiájának kérdését még nem oldották meg véglegesen, de a biológiai struktúra fogalmának újszerű értelmezését ad-

ták. A struktúrát ma már nem pusztán mint anyagi elemeknek a háromdimenziós térben konkrétan érzékelhető rendeződését fogjuk fel, hanem mint a dinamikus folyamatok szerveződését, a biológiai rendszerek alkotórészeinek működésbeli kölcsönhatásait. A szerkezetnek alkati-működésbeli komplexumként való felfogását főleg Walter Bock és Gerd von Wahlert zoológusok fejtették ki (1965).

Az élővilágnak az egyedi szervezet fölül rendelt szerveződési szintjeit strukturalista szempontból az utóbbi időben K. M. Zavadzskij, valamint N. Botnariuc tanulmányozta. A leningrádi biológus 1966-ban közölt tanulmányából különös figyelmet érdemel az a gondolat, hogy az élővilág szerveződési szintjei nem téveszthetők össze valamely szint fejlődési fokaival. A szerveződés különböző szintjei az élet kialakulásával egyszerre jelentek meg. Ne gondoljuk, hogy előbb az „élő-molekula“, majd a sejt, a szövet s még később az élő egyed jött létre. Nem. Az élet egyedek, populációk, életközösségek alakjában lépett fel. Mindezek elképzelhetetlenek egymás nélkül. Zavadzskij különben a molekuláris szintet az egyedi szervezet belső differenciálódásának tekinti, nem pedig valódi szerveződési szintnek.

N. Botnariuc román biológus 240 lap terjedelmű könyvében* egy még kevésbé vizsgált kérdéssel, nevezetesen a szerveződési szintek egymás közti viszonyával foglalkozik. A különböző feltevéseket kritikai szemlemben tárgyaló könyv gazdagon dokumentált, bővelkedik tárgyi adatokban, érvekben és gondolatokban. Figyelemre méltó elsősorban az a megállapítása, mely szerint a szerveződési szintek dinamikus kölcsönhatásaiban általános érvényű a negatív visszacsatolás elve. Valamely alsóbb szerveződési szint saját belső törvényeinek megfelelően működik ugyan, de a magasabb szerveződési szint ellenőrzése alatt. Az ellenőrző mechanizmus az alsóbb szint működésén, az általa kibocsátott és a felsőbb szinten felfogott jeleken alapszik. Az ellenőrző mechanizmus tehát magának az ellenőrzött rendszernek a működéséből adódik; az ellenőrzött rendszer kibocsátotta jelek változott formában, mint ráható „nyomás“, szabályozás térnek hozzá vissza.

A populáció része az életközösségnek, biocönózisnak, és ennek ellenőrzése alatt működik. Ebben a viszonylatban az ellenőrző mechanizmus a természetes szelekció folyamatában valósul meg, vagyis az egyedek életképességének felmérése útján, élettevékenységük alapján. Botnariuc szerint a szerveződési szintek közötti kölcsönhatások kibernetikai folyamata a programok integrálódása, egymásba illeszkedése révén valósul meg; oly módon, hogy az ellenőrzött szint saját programját a felsőbb szint programja „bírálja el“. Az élővilág rendszereinek rangsora, hierarchiája ezek szerint a szerveződési szintek információs programjai közti rangsorként felfogható fel.

Botnariuc azt a gondolatot is kifejti, hogy az élővilágnak életközösségek és ökoszisztémák szintjén történő szerveződése a biológiai fejlődés, az evolú-

együtt feltáró dokumentáris irodalom iránt. Kisebb vagy nagyobb földrajzi egységeket monografikus feldolgozása az olvasók mind szélesebb rétegeivel számolhat.

Valamikor nemcsak a nagy, átfogó területi vagy megye-monográfiák elkészítése jelentett nehezen leküzdhető nehézségeket (gondoljunk Ion Ionescu de la Brad vagy Orbán Balázs műveire), s teit szükségessé tudományos apparátust, hanem a kisebb területi egységek feldolgozása is ritkaság volt, bár épp ezen a területen mind a magyar, mind a román szociográfiai irodalomból mind hiányoznak a múlt biztató példái sem. A nagyhorderejű munkák (mint a magyar népi falukutató mozgalomban vagy a Gusti professzor körében születettek) mellett figyelmet érdemelnek az olyan kezdeményezések, amelyek eredményeképpen úgyszólván „helyi erőforrásokkal“ készült el egy-egy falu szociográfiai képe (csak kiragadott példaként hivatkozunk Victor Păcală művére *Resináról*, Vámszer Géza könyvére *Szakadatról*, vagy Balázs Ferenc meszkői művére).

Ma, az intézetekben folyó nagyméretű kutatómunka mellett, ezek felidézése azért is fontos, mert a falvakban, kisvárosokban élő értelmiségi számára ez a forma különösen alkalmas lehetőséget kínál érdeklődésének, megnyilvánulási készségének gyümölcsöztetésére. A helyi étellel való összeforrottság, a jelenségek múltba és jövőbe mutató távlatainak elmélyült ismerete, egy helyileg sajátos étellel való hosszas és intenzív kapcsolat olyan lehetőségek birtokába juttat, amelyekkel rendelkezve tudományos értékű falu- vagy tájegység-képek sorát teremthetjük meg. Az adott képességek és lehetőségek gyümölcsöztetése révén vidéki értelmiségünk értékes segítő-

* N. Botnariuc: *Principii de biologie generală*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.

krónika

társa lehet a kutatóknak honismereti munkájukban, vidéki múzeumainkkal való termékeny kapcsolatok pedig (amilyent a szebeni Brukenthal-múzeum alakított ki több munkatárssal) mindkét oldalra hasznos.

◆ A Kolozsvárról elszármazott Thury Zoltán egykor nagy vihart kavart szindarabjának, a Katonáknak színpadi felújítása (Pécsett) része egy olyan törekvésnek, amely hazai és külföldi viszonylatban egyaránt megnyilvánul: az új dramaturgia eredményei s az immár klasszikussá vált reper-toár-darabok mellé beemelní elfeledett műveket, lefűjni róluk a sokszor nem is ok nélkül reájuk rakódott port. Ez a színházi műsorpolitikai törekvés hazai és külföldi viszonylatban nem egy új szint hozó darabot jelentett már, s méltán szólaltatott meg olyan reális értékeket, mint Kós Károly Budai Nagy Antala vagy Eftimiu Prometeusza s még az olyan vitát keltő felelevenítések is, mint Molnár Ferenc Liliomja, hasznosnak bizonyultak.

Van, amikor egy-egy felújítás reveláció-szerű sikert hoz (mint Madách Mózes), de az eredmény általában attól függ, mennyire sikerült egyik vagy másik darabban a valódi művészi értékeket — ha kell, alkotó beavatkozással is — érvényre juttatni. Remekművek találhatják így meg helyüket a színpadon és útjukat a mai nézőhöz. Viszont az alkotó beavatkozás hiánya (amely nem feltétlenül csak szövegszerű, hanem rendezési és színészi kérdés is), a rosszul felfogott kegyelet a darab iránt a színész és rendező leláncolását eredményezheti, a nézőtérre pedig a felfrissülés helyett a még inkább érezhető időszerritlenség nyomasztó súlyával nehezedik.

ció egyik hatótényezője. A biocönózist alkotó populációk kölcsönhatásából kialakult szerkezet a háttere a fajok egymásból való kifejlődésének. Az evolúció lefolyása más a trópusi őserdőben, mint a sarkvidéki tundrán; de ez nem az éghajlati viszonyok különbségének közvetlen következménye, hanem a két ökoszisztéma szerkezetében mutatkozó különbségek eredménye. Említést érdemel ezzel kapcsolatban Simpson amerikai paleontológus eredeti felfogása az evolúciós folyamat struktúrájáról. Simpson magának az evolúciós folyamatnak is struktúráját, szerkezetét tulajdonít. Az evolúció folyamatának lényege strukturalista szempontból az időben fejlődő „származási vonal” és a bioszféra „adaptatív övezetei” mint a fejlődés szintere közti viszony. A származási vonalnak — a geológiai időkben egymást követő fajok sorának — a fejlődési ritmusát az őt körülvevő adaptatív övezet stabilitási foka határozza meg. Az adaptatív övezet nem tévesztendő össze az éghajlati vagy vegetációs övezettel; nem valamilyen háromdimenziós térbe helyezhető földrajzi zóna; e fogalom ennél szubtilisabb. Valamely származási vonal adaptatív övezete az a tér, melyben adva vannak a fejlődését meghatározó összes tényezők: terület, növényzet, táplálékul szolgáló más szervezetek, versenytársak. Ezért, mivel az adaptatív övezetnek számos dimenziója lehet, egyazon vegetációs zónában több adaptatív övezet található. A havasi fenyvesekben van mind a mókusok, mind a cinegék adaptatív övezete. Ugyanazon a fenyőtörzson találunk mókust és búbos cinegét. Bár ezek azonos vegetációs övezetben élnek, adaptatív zónájuk jelentősen különbözik egymástól, mert környezetükhöz való viszonyuk is eltérő. Az adaptatív övezetnek tehát többdimenziós, nem euclidészi térszerkezete van.

A bioszféra ezek szerint számos olyan világot ölel fel, melyeknek közös metszéspontjuk van ugyan, mégsem fedik egymást. A származási vonal fejlődése során adaptatív hálózaton, az adaptatív övezetek egész rendszerén tör utat. A biológiai fejlődés tehát — mint arra Schaffer és Hecht amerikai zoológusok a közelmúltban rámutattak — bizonyos tér-idő kontinuumként fogható fel. E kontinuumnak láthatatlan, ámde működő, dinamikus struktúrája van olyan térben, mely kisiklik az euclidészi geometria koordinátáinak merev kereteiből. Az evolúciós kontinuum oly időbeli szerkezetet foglal magába, mely első gyöngye körvonalait még a földi élet kialakulásakor nyerte el és az evolúció előrehaladásának mértékében bolygónk tér-idő kontinuumának új komponensévé vált.

Bogdán Stugren

A McLuhan-izmus — az amerikai pop filozófia és történelem

Marshall McLuhan ma Amerika egyik legtöbbször vitatott gondolkodója. Filozófiájában sokan a társadalom és természettudományok szintézisét, a huszadik század nagyszerű „üzenetét” látják, s őt magát Freudhoz meg Einsteinhoz hasonlítják, aki az egyén, a társadalom és a természet kapcsolatát új megvilágításba helyezte. A bölcséletében felmerülő érthetlenségeket azzal intézik el, hogy a nagy gondolkodók tanításai kezdetben mindig ellentmondásosnak látszottak. Ha tehát azt állítja, hogy a háborúk elavultak, a politikai harc a múlté, a nemek közötti különbség eltűnőben van, a fehér ember szupremáciája lejárt, vagy hogy a televíziót nem a látás, hanem a tapintás révén érzékeljük, hogy az egyén történeti szerepe megszűnt, mert új ember, új társadalom van kialakulóban, mindez különösnek, szokatlannak tűnhetik ugyan, de azért igaz is lehet.

Lelkes hívei mellett sokan vannak olyanok, akik tanításait homályosnak, antilogikusnak, azonos tételek ismétlésének vagy egyenesen „szörnyűnek” tartják, s benne nem tudóst, hanem filozófus bohócot, tudományos sarlatánt látnak.

Kétségtelen, tanítása kívül esik a filozófiatörténet egyenes vonalán, s annak sem materialista, sem idealista ágán nem helyezhető el; benne az elvont bölcsélet, a konkrét gyakorlati tapasztalat, a pszichológia, szociológia, történetfilozófia, etnográfia, freudizmus és a költészet gazdag, érdekes, de mégis bizarr keveréke fedezhető fel. Sokan McLuhant tekintik a pop filozófia és történelem igazi megalapítójának.

Élete és művei

Marshall McLuhan 1911-ben az amerikai Edmonton városában született. Főiskolai tanulmányait a manitobai állami egyetem mérnöki karán kezdte, de Chesterton hatása alatt csakhamar, az angol nyelv és irodalom szakra iratkozott át. 1934—36-ban az amerikai cambridge-i egyetem hallgatója. Chesterton mellett különösen a katolikus Maritain és Gilson, továbbá Wyndham Lewis, Edgar Allan Poe, James Joyce, Flaubert, T. S. Eliot, Rimbaud, Baudelaire és Mallarmé voltak rá nagy hatással. Tehát nem annyira a filozófusokat, mint inkább az írókat tanulmányozta és mindegyiktől kölcsönzött valamit, amivel filozófiáját formálta és gazdagította. Poe-tól a cselekvő ember eszméjét, Lewistől a népi kultúra szeretetét, Joyce-tól a legfontosabb „médiумot”, a nyelvet és a technika társadalmi hatásának hangsúlyozását, Flaubert-től a stílust mint a percepció alapformáját, az utóbbiaktól ezenkívül a szimbolista képeket, módszert és fordulatokat.

1939-ben ismét hallgatója lett a cambridge-i egyetemnek. Ekkor szerezte meg doktori címét és vette feleségül Corinne Lewist, a szépségéről híres szí-

krónika

◆ *Evtizedek során a neves filozófus, matematikus és békeharcosnak, Bertrand Russellnek Walesben levő penchynedraeth-i otthonában rengeteg levél, kézirat, okmány halmozódott fel. 1966-ban e hatalmas anyagot teherautókon Londonba szállították, ahol rendezésén nyolc alkalmazott dolgozott. A múlt év végén azután e fásasztó munka befejeződött, és a levéltár gondozója, a dél-afrikai származású Barry Feinberg a 343 lapot, több mint százezer címet tartalmazó katalógust válogatás végett átadhatta a Godwin Pressnek. A levéltárban található tudományos cikkek kéziratai mintegy 60 kötetre becsülhetők. A kéziratoknak és különösen a nagy filozófus gazdag levelezésének társadalmi, politikai és tudománytörténeti jelentőségük van.*

Mint a békemozgalom elnöke, Bertrand Russell az utóbbi években a világ valamennyi részével levelezésben állott, és Feinberg állítása szerint naponta legalább száz levelet kap. Ezek többségére azonnal válaszol, és így kénytelen naponta jó néhány órát a válaszoknak szentelni. A régebbi anyag közül igen jelentős a Wittgensteinnal és a nagy angol filozófussal, A. N. Whiteheaddel folytatott levelezése. A kiadatlan művei közül különösen értékes egy, az episztemológia alapjait tartalmazó kézírata, továbbá a Principia Mathematica (Matematikai Alapelvek) című könyve, és önéletrajzának második kötet, mely ez év májusában kerül kiadásra.

A levéltár gondozója azt szeretné, ha ez az értékes anyag valamely egyetemhez vagy tudományos intézethez kerülne, s ott Russell-kutató centrumot létesítenének.

téka

Veress Zoltán

Septembrie

Veress Zoltán emlékezetes Szeptember című regénye, amely 1964-ben jelent meg, s azóta még az antikváriumokban sem található, most román nyelven is napvilágot látott Ivan Denes szövegű, gondos fordításában. A regény, kétségtelen, örömet fog szerezni a román olvasók számára, akik így a hazai magyar prózaírodalom egyik legjobb művelőjével ismerkedhetnek meg. A fordításban kimutatott megbecsülés ténye ismételten figyelmezteti a magyar nyelvű kiadót az elmúlt évek legsikerültebb könyveinek újrakiadására. (Editura pentru literatură, 1967.)

Építő Amfion

Fiatal román költők verseiből

A vállalkozás szemszögéből nézve, a Vasile Nicolescu összedallításában kiadott fiatal román költők antológiáját éppen olyan dicséretes kezdeményezésnek tekinthetjük, akár a hasonló Vitorla-éneket. Jólleső érzéssel nyugtáztuk Ion Alexandru, Ana Blandiana, az immár „örök” Labis vagy Marin Sorescu jelenlétét az antológiában, miként azt korábban, az előző gyűjtemény esetében már megtettük Király László, Farkas Árpád vagy Kenéz Ferenc verseinek olvastakor. S ami nem ártott volna a Vitorla-ének esetében: a leszűkítés, ez alkalommal e tétel ellenkezőjére, bővítésre, új nevek, költő-profilok felvételére lett volna szükség, hogy a magyar versolvasók tőbora gazdagabb, árnyaltabb képet alkothasson magának a fiatal s a legfiatalabb román költők költészetéről. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

nésznőt, aki munkatársa lett. Házasságukból hat gyermek született: négy lány és két fiú.

Egyetemi tanulmányai befejezése után Kanadában a torontói egyetemen lett az irodalom tanára. Pályájának szédületes emelkedése azonban csak az utóbbi két évtizedben kezdődött el, amikor az egyetemen külön intézetet létesítettek számára, a múlt évben pedig New York állama egy szemeszterre az Albert Schweitzer-tanszékre hívta meg, százezer dollár fizetést és tanulmányi alapot biztosítva számára. Ma már állandó munkatársa a *Look* és a *Life* képes folyóiratnak, és időről időre előadásokat tart nemcsak az egyetemi hallgatóknak, hanem a mammut vállalatok és cégek vezető tisztviselőinek is, amiért mesébe illő tiszteletdíjakat kap.

Első tanulmányai az irodalom és a közgazdaságtan köréből jelentek meg. Filozófiai munkásságának első terméke az 1951-ben kiadott *The Mechanical Bride* (A gépi menyasszony), ezt követte 1962-ben a *The Gutenberg Galaxy* (A Gutenberg tejút), 1964-ben pedig az *Understanding Media. The Extensions of Man* (A médiumok megértése. Az ember kiteljesedése). Művei mind bestsellerek, például az *Understanding Media*-ből kilencvenezer vászonkötéses és százezer fűzött példány kelt el. Több kötet verset és prózai írást is megjelentetett, az új formában és címen legutóbb napvilágot látott első filozófiai műve, a *Space in Poetry and Painting* (A tér a költészetben és a festészetben) művészeti problémákkal foglalkozik.

Filozófiájáról az utóbbi két évben számtalan tanulmány, cikk, ismertetés jelent meg angol, francia és német nyelven (*Newsweek*, LXIX. 10, *Der Spiegel*, 1967. 14). Népszerűségére jellemző, hogy a francia nyelv a McLuhan-izmus szót a pop művészet általános jellemzésére használja. A múlt év tavasza folyamán *The Medium Is the Massage* (A médium a maszszázs) címen saját műveit ironizáló (innen a *message* helyett *massage*), eddigi írásait, üzeneteit „összegyűró”, vagyis szintetizáló tanulmányt írt.

McLuhan üzenete

Filozófiai munkásságának kezdetei arra az időre vezethetők vissza, amikor a Wisconsin egyetemen az első éves hallgatókkal foglalkozott. Megdöbbentően állapította meg, hogy bár egy nyelvet beszélnek, mégsem értik egymást. Ennek okát a hallgatók sajátos népi műveltségében vélte felfedezni. Ezért tanulmányozni kezdte az ún. pop kultúrát, aminek eredménye első nagyobb műve, doktori dolgozata: a *Gépi menyasszony*, mely azonban még távolról sem tekinthető későbbi filozófiája alapvetésének. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen kultúrát nyújt az amerikai környezet, milyen médiumban, környezetben él az amerikai ember. Ez a probléma az ötvenes évek elején nem volt ismeretlen a szociológusok számára. Közülük nem egy, például David Riesmann, hasonló témákkal foglalkozott. E kultúra lényegét kutatva McLuhan tanulmányozni kezdte — az autóra, koporsóra és szagtalanító szerekre vonatkozó apróhirdetéseket... Elemzését könnyed, fordulatos joyce-i stílusba öltöztette, talán sikerét

René Wellek—Austin Warren

Teoria literaturii

is ennek köszönhető. Végül is olyasféle meggyőződésre jutott, hogy a hirdetések menyasszonya nem egyéb, mint technológizált és önálló hatáskörrel bíró, szublimált nemiség. A nemiség és a technika az amerikai ember számára a mindennapi varázssítal két fő alkotóeleme. A menyasszony személyisége, testi és szellemi tulajdonságai elveszítik egyéniségüket, mert a film önálló társadalmi hatótényezőkké alakítja át őket.

A *Gépi menyasszony* sikere arra ösztönözte McLuhant, hogy az eszkimó kultúrát tanulmányozza, és egyik barátjával *Explorations* címen néprajzi-irodalmi lapot adjon ki. Ilyen előzmények után írta meg legfontosabb történetfilozófiai munkáját, a *The Gutenberg Galaxy*-t.

Néhány McLuhan-i fogalom

Mielőtt ennek ismertetésére rátérnénk, ismerkedjünk meg a McLuhan-izmus néhány alapvető fogalmával.

Ezek között első helyen a *médiium* áll. A médium nem egyszerűen a környezetet, hanem azokat a tájékozódási formákat, módszereket jelzi, amelyek révén az ember tudomást szerez környezetéről, a világról, de ugyanakkor visszahat rá és átalakítja. E fogalom alá sorolja a szerszámokat, nyelvet, ruházatot, pénzt és általában mindent, ami az emberhez tartozik és amit létrehozott. A közeg elemei hatnak érzékszerveinkre: a hallásra, látásra, tapintásra, ízlelésre és szaglásra, s hatásuk megnyújtja, kiteljesíti, módosítja egyes szerveinket, de módosítja egész emberi lényünket. McLuhan olyan szerepet tulajdonít nekik, mint a marxizmus a termelőeszközöknek, azt állítva, hogy a médiumok nemcsak az emberréválás okozói, hanem az emberi társadalom sajátosságainak döntően meghatározó tényezői, az ember fejlődésének mozgatórugói. Mert, szerinte, az embert szolgáló balta a kéz, a könyv a szem, a villamos áramkör — a távíró, telefon, televízió — a központi idegrendszer extenzióját, megnyúlását eredményezte, s ennek megfelelően módosult a társadalom. Ugyanis minden extenzió megbontja az érzékszervek egyensúlyát, közülük az egyiket dominánssá teszi, és ezzel megváltoznak tájékozódásunk alapjával, a világgal, a társadalommal szemben táplált érzéseink, róluk kialakított gondolataink és az általa ösztönzött cselekedeteink. A változás eredménye: új médiumok, új érzékszervi egyensúly keletkezése az újonnan kialakított környezettel szemben. Emiatt azután nem a tájékozódás tartalma lényeges, hanem a formája, vagy a szerző szavait használva: *the medium is the massage*. Nem nehéz felismernünk, hogy a médiumok lényegében a történelmi materializmus pszichológizált termelőerői, hatások az érzékszervekre pedig az évezredek forma és tartalom kérdésének újszerű felvetése.

A médiumok lehetnek „forrók” vagy „hűvösek”. Ha a médium csak egyetlen érzékszervre hat, arra azonban hathatósan és huzamosan, akkor „forró”, ha pedig egyszerre több érzékszervre, akkor „hűvös”. Így például a nyomtatott könyv sok tájékozódást nyújt, de egyetlen szervre, a látásra hat, ezért forró,

Az 1949 óta újabb kiadásokban megjelent és több idegen nyelvre is lefordított mű szerzői az irodalomtudomány legújabb eredményeinek és az egyre nagyobb tért hódító strukturalista módszereknek a birtokában nem csupán összegezik az irodalomelmélet mind bonyolultabbá váló problémáit, hanem annak új szempontú, a modern irodalom kínálja művészi teljesítményeket is hasznosító rendszerezését nyújtják. A mű különös érdeme, hogy a különböző fel fogások pozitív eredményeit egyoldalúságaiktól és túlzásaiktól mentesítve tudja hasznosítani, s ezáltal a műben nyújtott elméleti építmény az eddigi irodalomelméleti eredmények alkotó örökösévé és továbbvivőjévé válik. Külön említést érdemel a román kiadást gondozó Sorin Alexandrescunak a román irodalomelméleti gondolkodás eredményeire utaló jegyzetanyaga (Editura pentru literatură universală, 1967.)

Mikó Imre

Honpolgárok és világpolgárok

Nem egyszerű esszégyűjtemény ez a kötet, hanem csak részben megjelent írások továbbgondolása, egységes koncepcióba foglalása. A szerző érdeklődése a reneszánsz és a felvilágosodás nagy gondolkodóinak (Machiavelli, Morus, Montesquieu, Rousseau, Ragyiscsev) s a hazai román, magyar és német művelődés kimagasló egyéniségeinek (Sincai, Victor Babeş, Brassai Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Stephan Ludwig Roth) nézetét vizsgálva talál rá közös vonásaikra, az emberiség bol-

téka

dogságát munkáló s abban hazájuk és népük felemelkedését szolgáló példamutatásukra. Idézésük nem öncélú, bármelyikükéről írva kitapintható az esszék szerzőjének beagazott-sága szocializmust építő valóságunkba. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

José Ortega y Gasset

Der Mensch und die Leute

Egy jelentős és ellentmondásos gondolkodói pálya záró művét tartjuk kezünkben. Az 1955 októberében, 72 éves korában elhunyt művelődés-bőlcselő, esszéíró és ideológus, mintegy húsz évig készült e könyv megírására, melyet nemcsak főművének s egyben szellemi végrendeletének, hanem közismert munkái — Korunk feladata, A tömegek lázadása — kiteljesítésének, elmélyítésének, helyenként revideálásának is szánt. Érdeklődésének középpontjában ezúttal is századunk egyik fő kérdése áll: mi a kortárs társadalom mint történelmileg felfogható képződmény, melyek jellemző anyagi és szellemi törvényei, mi ezeknek egymáshoz és önmagukhoz való viszonya, és egyáltalán milyen hatást gyakorol a külsőlegesen szerveződött világ az egyéniség belső struktúrájára. Ortega enciklopedikus tájékozottsággal, a bonyolult kötések fölényes felfejtésével végzi el vállalt feladatát. Világnézetének heterogenitása nem teszi ugyan lehetővé, hogy gyökereiben ragadja meg korunk imperativusát, de a váltságtünetek diagnosztizálásában számos éleselméjű megállapításhoz jut el, melyek a marxisták számára termékeny párbeszéd megeremtését tesz lehetővé. (Deutscher Taschenbuch Verlag. München, 1967.)

a televízió viszont csaknem valamennyi érzékszervet mozgósítja, ezért hűvös.

A médium hatására adott válasz, magatartás vagy viselkedés az ún. *involvement* — a bekapcsolódás. Ha a médium forró, a bekapcsolódás lanyha, ha hűvös, akkor élénk, határozott, mert minden érzékszerv involválódik. A médium forró vagy hűvös volta, hatásának intenzitása mozgósítja a társadalmat, a csoportokat és az egyéneket. Olyan tény ez, amelyről nem feledkezhetik meg a politikai propaganda, a reklámpiar, de a tetszeni vágyó nő sem. A sötét szemüveg és a neccharisnya például hűvös médiumok, és erős *involvement*-et váltanak ki.

A Gutenberg Galaxy — A nyomtatott könyv

Médium-elmélete szolgál alapul történetfilozófiájához is, melyet főként *Gutenberg Galaxy* című művében fejt ki. Lényege az irodalom és a tudományok szintézise. A médiumok és a tájékozódás természetének, az érzékszervek változó dominációjának és egyensúlyának megfelelően McLuhan az emberiség történetét három nagy korszakra tagolja: az írásbeliség előtti vagy törzsi társadalom; az írásbeliség kora két alszakasszal: a betű és a könyvnyomtatás időszakával és az elektromosság vagy „visszatörzsösítés” — *retribalisation* — kora.

Az írásbeliség előtt a domináns érzékszerv a fül volt, ezért „hallani ekkor annyit jelentett, mint hinni”. A szerszámok és a nyelv médiumainak fejlődése az agy robbanásszerű átalakulását eredményezte, minek következtében az ember kivált az állatvilágból. Ennek ellenére még hosszú évezredekben át akusztikus térben élt, csodás elemekkel átszótt törzsi és faluközösségekben, amelyben az érintkezés főformája a beszéd, és ennek megfelelően a hallás volt. Az egyén kiszakíthatatlanul tagja volt a közösségeknek.

Az írásbeliség, különösen a fonetikus ábécé felfedezése, arra kényszerítette a fül „mágikus” társadalmát, hogy helyét új érzékszervi egyensúlynak, a szem semleges világának engedje át. A betű korszaka agresszív, militáns, mert az írás tudománya befelé tekintélyt, hatalmat, ellenőrzést, kifelé erőt és meghódolást biztosított. Ez a korszak a görögökkel kezdődött és a rómaiakkal teljesedett ki. McLuhan azt a különösnek tetsző állítást kockáztatja meg, hogy a római világbirodalom a betűnek köszönhette mind dicsőségét, mind pedig hanyatlását. Mert, szerinte, amikor a mohamedánok meghódították a papirusztermő területeket és az írásbeliség e fontos anyagának szabad szállítását megakadályozták, a korábban római Földközi-tenger, a *mare nostrum* — „átalakult muszlim tengerré, Róma pedig összeomlott”. Íme a pop történetírás jelentkezése!

Gutenberg találmánya, a mozgatható betű, a könyvnyomtatás a törzsi társadalomra, amelynek eresztékéi már az írásbeliség felfedezésével meglazultak, valóságos hidrogénbombaként hatott: részekre, egyénekre, individuumokra tagolta, atomizálta. Ilyen módon új világ keletkezett, az ún. *Gutenberg-galaktika*. Ebben az emberi gondolkodás harciassá vált, a tájékozódás sok érthetetlen, misztikus elemtől mente-

Az új szovjet irodalom

E kötet, az ugyancsak a Gondolat Kiadó gondozásában 1959-ben megjelent Szovjet irodalom című esszégyűjtemény szerves kiegészítője. A huszonkét szovjet íróról összeállított tanulmány-csokor azokról a forradalom után jelentkező alkotókról szól, akik méltán megerdemelt helyüket csak az utóbbi évtizedben foglalták el az irodalomtörténetben és az olvasók köztudatában. A kötet, sajnos, nem csupa rangos írást nyújt, de az önismeretlődő, sablonosabb vagy öncélúan sziporkázó esszék mellett jó néhány kitűnő, sőt izgalmas portrét kapunk. Talán elsősorban a Paszternákról, Cvetajevéről, Pilynyakról, Martinovról, Bergholzról, Szolzsenyicinnről, Voznyeszenszkiéről és Ahmadulináról szólókat kell kiemelnünk. A kötet külön nyeresége Kardos László tömör és gondolatgazdag bevezető tanulmánya, mely kitűnő elemzést adja a „régie” és az „új” szovjet irodalomnak, s megszemenő eligazítást nyújt a sokrétű anyagban. (Gondolat, 1967.)

Szabédi László

Telehold—Veér Anna alszik

Egy terjedelmére nézve nem nagy, de intellektuális izzásánál fogva sajátos erejű költői életmű majdnem teljes anyagához Szabédi László nagyreszt önéletrajzi fogantatású s a kor valóságára reagáló novelláinak jelentős része és nagy műgonddal készült s a költői eszközök imponáló birtoklásáról tanuskodó versfordításai csatlakoznak ebben a kötetben. A felszabadulásig terjedő szakaszában az emberi és költői magány vívódó átélése s a világban rejülő értelem lázas keresése, a felszabadulás után a szocializmus

sült, összefüggő, folytatólagos lett, és a kauzalitás forrasztotta egybe. Megjelent a skizofrenikus individualizmus, amint Hamlet példája bizonyítja, képes elválasztani a cselekedetet a gondolkodástól. Az olvasó, vagyis elszigetelt ember involválódása megteremtette az ipari társadalmat, a fizikában a newtoni és a karteziánus tanokat; a világegyetemet olyan mechanizmussá tette, amelyben a fizikai események térben és időben helyezhetők el. A linearitás a művészetben a perspektívát, az irodalomban az időrendi narrációt szülte meg.

A XIX. században a távíró felfedezésével az ember belépett a harmadik, az elektromos korszakba. Az elektromos körforgás új, belső robbanást váltott ki, amely a szétfőredezett világot pókhálószerűen, minden részre rátapadva, ismét egységes rendszerbe fogta össze. Ebben a lineáris kapcsolatok merevebbé váltak, mert ismét a hallás és a tapintás került előtérbe. A rádió, a televízió, a telstárok, vagyis a távolságokat megszüntető, eddig ismeretlen médiumok az ember számára új az ún. „mindent egyszerre” — *all-at-once* — környezetet hozták létre. Tehát magasabb síkon visszatért a törzsi társadalom, hiszen a részekre bomlott világ egyesült és az egész földgolyóra kiterjedő törzsi, globális faluvá — *global village* — alakult át. Benne mindenki kapcsolatba lépett mindenkivel: a felnőttek a tinedzserekkel, a gazdagok a nincstelennel, a fehérek a négerekkel. Így lett a modern társadalom az egész világra kiterjedő törzsi közösség, amelynek történései nem elszigeteltek, mert az új médiumok általános történések — *global happenings* —, vagyis a mindenkit involváló események korának elindítói lettek. Ezt a korszakot a valamennyi érzékszervet involváló hűvös médiumok jellemzik, viszont az érzékszervek most kialakult egyensúlyában a hallás mellett a tapintás vált dominánssá.

Az új korszak néhány jellemző vonása

Az új korszak uralkodó érzékszerve tehát a tapintás. De milyen alapon igazolható ez a mindennapi tapasztalatnak ellentmondó állítás? McLuhan indoklása a következő: az új korszak médiumai közül a legsajátságosabb, kihatásában a legfontosabb a televízió. Szerinte — a televízió képernyője nem az előttünk álló üveglemez, hanem maga a néző, mert a televízió nem valami csendes, lineáris médium, hanem szüntelenül alakuló kontúr vagy mozaik, mely szakadatlanul piciny Seurat-pontocskákat lövell a nézőre, másodpercenként hárommillió impulzussal. A pontokat nem a gép, hanem a néző fűzi össze egységes képbe, következésképpen a tévét nem nézi, hanem tapintja, érzi, izleli és a rálövellt mozaikok hatása alatt alakítja saját magatartását, gondolkodását, „bekapcsolódását”. A televízió hűvös médium, involváló-mozgósító ereje nagyobb, mint bármely más médiumé, és azonnali hatású. Képletesen szólva, nemcsak a választási fülkét hozza a szobába, hanem a polgárjogi meneteléseket és a vietnami falvak pusztulását. A televízió ezért az egységesült törzsi tömegek mozgósítója, mely lehetetlenné teszi a há-

téka

eszméinek és eszményeinek meggyőződéses, tudatos és fel-lelős vállalása a jellemzői ennek az életpályának, melyet Csehi Gyula bevezető tanulmánya mutat be, keresve és feltárva az írói egyéniség és költői alkat forrásvidékeire visszavezető vonásokat. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Nagy Dániel

Cirkusz és Novellák

A Romániai Magyar Írók sorozat e kötetében egy regény és a szerző válogatott novellái foglalnak helyet. Az 1926-ban megjelent és nagy vitákat kavart Cirkuszban az első világháború megdöbbentő élménye formálódott lázas és szenvedéllyel lázadó allegóriává. A regényt nemcsak az azóta átélt újabb világégés rettetete hozza közel hozzánk, hanem írói eszközeinek — a kiegyensúlyozatlanságok ellenére — olykor reveláció-szerű erővel ható meglepő modernisége is. A regény és az élet apró tragédiái iránt fogékony novellák szerzőjének életét — az előszóiról Csehi Gyula fáradságos kutatásai ellenére is — sok homály fedti, mint ahogy a hazai modernista kezdeményezések részletes, átfogó feltárása adhatja majd meg a Cirkusz megjelenésének bővebb művészi magyarázatát is. Az előszó mindkét irányban kaput nyit. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Schöpfli Aladár

Válogatott tanulmányok

A Nyugat első nemzedéke reprezentatív kritikusanak életművéből válogatta ki e kötetnyi anyagot az előszót író Komlós Aladár. A négy alcím (Irodalom és társadalom, Írói arcképek, Könyvek, Színház) alá sorolt tanulmányok,

borút, ugyanis — és itt szószerint idézünk — „egy olyan melegháború, mint a vietnami, az olyan hűvös médiumon közvetítve, mint a tévé, feltétlenül kudarca van ítélve. Az ifjúság nem pacifizmusból, hanem az involválódásból eredő fájdalom miatt el-lenzi a háborút”.

A jövő szép, új világát McLuhan a modern médiumok szellemében igyekszik felvázolni. Felderülése, a hallás, tapintás hegemoniája, halálra ítéli a gépi menyasszonyt, amely a vizuális, a szexuális jel-leget hangsúlyozza. Ugyanakkor megváltoznak az er-kölcsök is, s e változás a fiataloknál jókora lazulást, a házasoknál, az ősi törzsi szokásnál megfelelően, feddhetetlenséget, erkölcsi tisztaságot hoz. Felismer-hetetlenül megváltozik a divat, mert e vonatkozás-ban a vizualitást a taktilitás váltja föl, aminek kö-vetkezménye a férfiak és nők hasonló öltözködése meg hajviselete. A mini-szoknya, a ruhátlan felsőtest, általában a mezítelenség a tévé-korszak félreismer-hetetlen jelei, mert a vizualitás háttérbe szorulásá-val a meztelen test nem vált ki megbotránkozást. De a tévé-korszak jele a futball dominációja is, mert ez a játék egyidejű cselekvést, az egész csapat involvá-lódását követeli meg, tehát önmagában is tévé-mo-zaik.

Az új kor tátongó szakadékká mélyíti a nemzedék-közötti különbséget. Az idős nemzedék ugyanis a forró rádió és a forró nyomtatott könyv, az ifjú pe-dig a hűvös médium, a tévé mellett nőtt fel, ezért elveti a lineáris gondolkodást, s mindenáron involvá-lódni, cselekedni akar. Hasonlóképpen alapvető vál-tozások vannak kialakulóban a politikai, a gazdasági és a kereskedelmi élet területén is.

A hátrapillantó tükör és a korai riasztó

Ez röviden McLuhan üzenete. De, merül fel a kérdés, ha ilyen a társadalom, akkor az új korszak miért nem érvényesül az élet minden terén, a globá-lis faluvá zsugorodott egész világon? Azért, mondja filozófusunk, mert az emberek lemaradnak a ma va-lóságától, nem a jövőben, de még csak a jelenben sem, hanem a múltban élnek. Tekintetük szüntelenül a múlton csügg, mert az életet a hátrapillantó tü-körben (*the rear-view mirror*) vizsgálják, s ezért vi-lágnézetük a hátrapillantó-tükör szemlélete. „Meg-van bennünk az a hajlandóság, hogy a közeli múlt tárgyaihoz, ízéhez kapcsoljuk magunkat. A jelenkori társadalom mindig olyan, mint az az autóvezető, aki sem előre a jövőbe nem tekint, sem az oldalsó ab-lakokon nem pillant ki a jelenre, hanem a hátrapil-lantó-tükörben csak a múltba néz.”

Bár az emberek többsége ilyen, mégis vannak, ha kevesen is, főként a költők, művészek meg a szíma-toló „véredek” — így nevezi McLuhan a hozzá ha-sonló filozófusokat —, akik kiéleltetik felfogó képes-ségüket, elvetik a hátrapillantó-tükör dőre szemléle-tét, s előre, a jövőbe tekintenek. Így fedezik fel a valóságot. Olyanok ezek, mint a kanadai DEW (*Dis-tant Early Warning*), a korai távolsági riasztó — fel-adatuk riasztani a múltban megrekedt társadalmat.

Az elmondottakból, úgy véljük, nem nehéz kihámozni McLuhan filozófiájának divatos elemeit: az érdekes, feltűnést hajhászó stílust, a nagy képeslapok könnyed, népszerűsítő pszichológiáját, a „népi” tesztek csalthatatlan izét, azt a filozófiát, amelyben a súlyos mondanivalók az irodalmár csapongó, kötetlen képzeletével társulnak.

De kétségtelen az is, hogy a divatos körítés mellett filozófiájában van sok figyelemre méltó gondolat. Az, hogy a társadalom viszonya a valósághoz korok szerint változik, hogy minden kornak külön, sem a politikai, sem a gazdasági történet által nem érzékeltetett „élethangulata” van, ma már általánosan elfogadott tény a komoly történések előtt. Az utóbbi években például sok tanulmány jelent meg, amely a lélektan és a történetírás kapcsolatát hangsúlyozza, sőt az elméleti fejtegetések mellett ennek a kapcsolatnak gyakorlati alkalmazásával is egyre gyakrabban találkozunk a történetírásban. Elég, ha Robert Mandrou *Introduction à la France moderne (1509—1640. Essai de psychologie historique)* (Bevezetés a modern francia történelemben, 1500—1640. Történelem-pszichológiai tanulmány. Párizs, 1961.) nagy érdeklődést keltő tanulmányára hivatkozunk. Mandrou, McLuhanhoz hasonlóan, azt állítja, hogy a középkori civilizációnak lényeges vonása a hallás és a tapintás elsődlegessége. „A tájékozódás — mondja — elsősorban auditív: még a kor nagyjai is inkább meghallgatnak, mint elolvasnak valamit. Tanácsosok veszik körül, akik beszélnék velük, akik hallás útján táplálják tudásukat... Az ügyintézők gyűlései, a királyok és hercegek tanácskozási egészen természetesen és gyakran viselik a »hallgatók« címet, és a fonóban, a legegyszerűbb parasztkonyhóban is az elbeszélés táplálja a gondolatot és a képzeletet.” Mandrou nagyszámú történelmi és irodalmi példával bizonyítja a hallás és a tapintás domináló szerepét. De McLuhan médiumelmélete közel áll ahhoz a haladó felfogáshoz, amely a fejlődést az emberi munka és a technika kölcsönhatásában keresi és találja meg, vagyis a *homo faber*-ben. Történeti illusztrációi azonban nemcsak szimbolikusak, hanem gyakran a naivitásig erőltetettek.

Filozófiájában, amint erre kritikusai rámutatnak, érződik Arisztotelész, Kant, Bergson és mások hatása. Központi problémája a már az antik filozófiában is vitatott forma és tartalom viszonya. A haladó felfogással szemben, mely a forma és a tartalom egységét hirdeti, McLuhan, bár nem szakítja el a tartalomtól, mégis a formának biztosít elsőbbséget. A médiumok formák, melyek fokozatosan és szüntelenül alakítják, módosítják az embert, a társadalmat és önmagukat, de közben új tartalommal telítődnek. Olyan a forma, mint a modern építkezésben a betonkeret: elsőnek ez készül el, és eleve meghatározza a ráépülő, kiteljesedő tartalmat.

A múltba tekintő történetfilozófiája ellenére, McLuhan elveti a hátrapillantó-tükör szemléletét, és korai riasztó akar lenni, aki elsősorban a mai amerikai társadalomhoz intézi üzenetét. Számunkra ez az üzenet sokszor zavarosnak, felületesnek, fennhjá-

birálatok, portrék, cikkek megerősítik eddigi ismereteinket: Schöpflin volt az egyik legbiztosabb talajérzékenységű magyar kritikus. Higgadt, szigorú jellem, megfontolt gondolkodás, akinek művében — Illes Endre szavaival — az el nem múlt idő csodáját tiszteljük. Az időközben eltelt évtizedek igazolták ítélő erejének, ízlésének, szókimondó bátorságának szilárdságát és mértékét: meglepően keveset tévedett. Elsiklott ugyan például Németh László Villámfény című drámája súlyos társadalmi mondanivalója fellett, és félreértette a Papucs-hős groteszk tragédiába csukló Holly Sebestyénének jellemtragikumát, viszont biztos érzékel tapintott rá a VII. Gergely gondolati nagyságára. Azonban egy kritikus életművét nem szörványos tévedései, hanem zömmel pontos ítéletei jellemzik és tartósítják. Schöpflin példájából, művéből ma is tanulhatunk. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Olasz irodalom a XX. században

A két előző nagyszerű kiadvány — Amerikai irodalom a XX. században (1962) és A német irodalom a XX. században (1966) — után hézagpótló műként jelent meg a század tizennyolc íróját bemutató tanulmánygyűjtemény. A kötetet szerkesztő Szabó György — aki ezenkívül még két tanulmányt is írt az összeállítás részére Italo Svevóról és Dino Buzzatiról — hetvenoldalas, nagyívű és adatgazdag összefoglalása után, sorra olvashatjuk a klasszikus költői triász (Ungaretti, Montale, Saba) mestereinek pályarajzát, felfrissíthetjük eddigi ismereteinket Pirandellóról, Pratoliniról, Moraviáról, Calvínóról, hiteles arcképet kapunk Quasimodóról, a nemzet-

téka

közi vitákat is értékelő és értékesítő tanulmányt Lampedusáról, sok újat tudunk meg Palazzeschiról, a színész-író De Filippóról meg másokról. E kötetet is, akár az előzőket, hasznos lexikális életrajzi jegyzetek és a legfontosabb szakirodalom jegyzéke egészíti ki. (Gondolat, 1967.)

Mailler Norman

Meztelenek és holtak

Keleten és Nyugaton egyaránt könyvtárnyi a második világháború irodalma. Mailler, a negyvenöt éves amerikai író, akit szinte a véletlen tett a hipster-teória megalkotójává és a beat-mozgalom teoretikusává, személyes élményei alapján újraképezte a csendes-óceáni csata egyik epizódját, Anapopej sziget (a név az író szüleménye) elfoglalását és a japán erődvonal szétzúzását. Mindez így sablonosan hangzik, de ez a regény, az erőszakosan érvényesített fegyelem és a morális-gondolati, sőt politikai szabadság antagonistizmusára polarizált eszméiségével, mindmáig a legjobb amerikai háborús regény. A műfajon belül — remeklés. Pontos, részletező, néha bravúrosan biztoskezü írói munka, egyértelmű mondanivalóval, a fasizoid amerikai imperializmus leleplezésével. A húszéves kérés — eredetileg 1948-ban jelent meg! — csak javára vált a könyvnek. (Magvető, 1967.)

Méliusz József

Aréna

Váratlan és megdöbbentő művészi kiteljesedés eredménye a hatvanhetes esztendő utolsó hazai magyar verskötetete, a Méliusz József. A hatalmas, tiszta sodrású expresszionista elégiák a művészi

zónak hangzik, s ha értelmét ki is hámozzuk, még nem tudjuk, vajon időt álló új filozófiai irányzatot képvisel-e, vagy — amerikai szóhasználattal élve — csupán egy új *gimmick*, fortélyos ravaszkodás, hóbortos, múltó divat.

Bodor András

Egy ékírásos asszír mese megfejtéséhez

1951-ben Kísáziában, a Sultantepe környéki ásatások során, a föld mélyéből többek között egy nagy jelentőségű ékírásos asszír agyagtábla került felszínre. A tábla szövegét, amint kolofonjából kiderül, Nabu-rihtu-usur írnok másolta több mint kétezrhatszáz évvel ezelőtt, i. e. 701-ben. A nevezetes szöveget O. R. Gurney, az oxfordi egyetem assziológiai szakértője tanulmányozta, majd publikálta 1956-ban, eredetiben és angol fordításban, *The Tale of the Poor Man of Nippur* (A nippuri szegény ember meséje) címen.

A leletnek először közvetlen assziológiai jelentősége van: most vált bizonyossá első ízben, hogy a mezopotámiai ember szintén tudott nevetni, voltak tréfás meséi. Ezen túlmenően — másodszor — nem csoda, hogy a mesekutatók a világ minden sarkában fölfigyelték a mesére, lévén az Aarne—Thompson nemzetközi mesekatalógusában 1538-as számmal jelzett mesetípus ősi változata, vagyis a típus (és ezáltal a nemzetközi mesekincs) homályba vesző múltjának és történetének páratlan értékű dokumentuma. A jelzett típuszámmal azonban százszorosa beszédesebb számunkra az a tény, hogy — harmadszor — a nippuri szegény ember meséjében a magyar irodalom klasszikus remekművének, Fazekas Mihály *Lúdas Matyi* (1804) című halhatatlan poémájának ősi mintájára, forrására találunk.

A magyar filológia és folklorisztika szempontjából egyaránt különleges fontosságú asszír mesére Julow Viktor debreceni irodalomtörténész, a neves Fazekas-kutató, Fazekas műveinek kritikai kiadásában már az első kis angol hírlapi közlés alapján hivatkozott, majd megjelenése után az egészet magyarra fordította, és a Lúdas Matyi-kutatások vérkeringésébe ágyazta. Munka közben figyelembe vette O. R. Gurney mind nyomtatásban utólag kiadott, mind személyes levelezés útján közölt újabb javításait és magyarázatait is.

Julow teljes joggal vonja le a következtetést, hogy a nippuri szegény ember meséjének, valamint Fazekas művének témája szinte teljesen azonos; főmotívumaik szintén azonosak vagy közelien rokonok; cselekményük felépítése és szerkezete nagyon hasonló, sőt nemegyszer még szövegfordulataik is egymásra emlékeztetnek. Mindössze a nippuri szegény ember első bosszúja tér el a Matyietől.

Eltér tőle, és az agyagtábla sérülései miatt ugyanakkor kissé homályos, miként alább észlelni fogjuk.

Az ősrégi verses mese idézendő 85—103. sorában Dzsimit-Ninurta, a szegény ember, a királytól kölcsönzött hintóval Nippurba érkezik, és első ízben torolja meg a városbírón a rajta esett igazságtalanságot. A szögletes zárójel az agyagtábla olvashatatlan részeit jelöli; az ilyen zárójelben a szöveg kikövetkeztetés. A pontozások helyén az agyagtábla hibás, töredezett. A *kurziv* szedés bizonytalan olvasatot vagy értelmezést jelent. A kerek zárójel a meseszöveg könnyebb megértéséhez szükséges nyelvi kiegészítéseket tartalmazza:

85. Dzsimit-Ninurta fogott két madarat, és tett ..... és lepecsételte annak pecsétjeit. Elment (aztán) a nippuri városbíró kapujához. A városbíró elébejött fogadására (mondván): „Ki vagy te, uram, aki *ma[darászni]* indultál?”
90. „A Király, a te urad küldött engem, hogy ..... [.....] aranyat hoztam Ekur, Enlil temploma számára.” A városbíró élelem ..... re levágatott egy pasillu-juhót. A városbíró így szólt öelőtte: „Ó, fáradt vagyok!” Dzsimit-Ninurta egész éjjel beszélt a városbíró mellett virrasztva,
95. (míg) a városbíró el nem aludt a fáradtságtól. Dzsimit-Ninurta felkelt az éj közepén, mint a tolvaj, kinyitotta a (templomi) persely ajtaját ..... A városbíró hajnalhasadáskor ..... „A persely ajtaja nyitva, elvitték az aranyat!”
100. Dzsimit-Ninurta szive ravaszságában megtépte ruháit. Odalépett a városbíróhoz és visszafizette neki adósságát. Fejétől a talpáig végigverte egész testét és megkínozta.

„Dzsimit-Ninurta fogott két madarat” — olvassuk a 85. sorban, s mivel a következő sorból, töredékesége folytán, a madárfogás célja nem derül ki, O. R. Gurney az alábbi föltevéshez folyamodott: „A madarászás valószínűleg a szerepjátszáshoz tartozik, lévén ez az asszír arisztokrácia kedvelt szórakozása.” Ez a föltevés a tudós szerzőt a bizonytalanul betűzhető 89. sor olvasásánál is megtevesztette: „Ki vagy te, uram, aki *ma[darászni]* indultál?” Tekintettel arra, hogy a madarászás a további cselekménnyel semmiféle kapcsolatba nem hozható, a szerző joggal vonta le a következtetést, miszerint „a 91—99. sorok értelme némileg homályos”. Magyarán mondva: nem elég világos, hogy Dzsimit-Ninurta tulajdonképpen hogyan is állt bosszút első ízben a nippuri városbírón?

Hadd legyen példája a különböző tudományzakok együttműködésének, jobban mondva az együttműködés nélkülözhetetlen voltának az a tény, hogy amit az asszirológus vagy az irodalomtörténész nem értett meg, azt a folklorista — úgy gondolom — azonnal megértette. A megértéshez mindössze az élő

erővel és emberi tisztességgel megtehető őszinte önvizsgálat gyümölcsei, melyek egy zaklatott, buktatókkal és győzelmekkel díszített emberi és költői életút tragédiáit, vívódásait tárják az olvasó elé. A gyerekkor, a fiatalkor drámákat sejtető idilljei, a férfikor veszedelmes és kockázatos harcvállalásai és tévedései hatalmas, mindent magával hőmpolygató árként zuhognak az öntudat vizesésein, és a költői tartás, a művészi magatartás végleges meghatározóivá válnak Méliusznál. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Karinthy Frigyes

Főljelentem az emberiséget

Nincs az irodalomnak olyan területe, ahol legalább egyszer meg nem jelent Karinthy Frigyes vesébe látó műszereivel, rettenetesen élesre fent fegyvereivel. És ahol ő megjelent, ott attól a perctől kezdve uralkodott is. Vidám, kacagató volt ez az uralom. De az ő mosolya nem hasonlított a magyar irodalom egyetlen kávéház-járójának a mosolyához sem. Mert az ő mosolya filozófia volt, hatalmas gondolati távlatokat érzékelő nyugtalan izgatottság. Kétségtelen, hogy ő alkotta XX. századi irodalmunk legkülönlegesebb életművét. A remek illusztrációkkal ellátott két kötet Karinthy legemlékezetesebb humoreszkeit tartalmazza. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Németh László

Bűn

Fél év leforgása alatt ez a második Németh László-regény, mellyel hazai könyvkiadásunk meglepte az olvasót. A kortárs magyar irodalom legkedveltebb, legvitatottabb és kétségkívül egyik legnagyobb írójának ez az 1936-ban

téka

Írott regénye a két világháború közötti magyar értelmiség utópiáik és kiküszöbölhetetlen ellentmondások között folyó eredménytelen, tragédiákba torkolló küzdelmét mutatja be. Az entellektüel Horváthot és a faluról városra szakadt Lajost egyaránt „lehetetlenné teszik” a társadalmi környezet bonyolult és áthatolhatatlan szövevényei, az elsőt öngyilkosságba, a másodikat új nyomorúságok kilátástalanságába kergetve. A regényt Jordáky Lajos kitűnő Németh László-tanulmánya vezeti be. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

Domokos Eszter

Szárnyas bokával

A fiatal, első, Forrás-kötevével jelentkező nő-író novelláinak szinte állandó témája az emberi helytállás, a kompromisszumok nélküli, meg nem-alkuvó emberi élet lehetősége vagy lehetetlen volta. Hései a társadalom minden rétegéből seregettek össze a kötet lapjain, és pozitív választ adnak a fenti kérdésekben. Finom tollú, az emberi magatartás szinte regisztrálhatatlan változásait észreévó és számon tartó író Domokos Eszter. A lényegre törő vizsgálódás, az ember, a mai ember etikai problémáiban való rész állásfoglalás adja a kötet bizalmat adó és bizalmat követelő tartását. Jó író Domokos Eszter, további útja mindenképpen figyelmet érdemel. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Devecseri Gábor

Lágymányosi istenek

Személyes emlékek és a költő-műfordító írói-kritikusi megfigyelései alkotnak sajátos együttest ebben a kötetben.

folklórnak, pontosabban az edénybe rejtett madár mesemotívumának ismerete szükséges.

A motívum napjainkban két mesetípusban honos. Az egyik az 1416-os. E szám alatt Aarne—Thompson katalógusában, egy dél-amerikai adatot kivéve, túlnyomóan észak- és nyugat-európai változatok sorakoznak. Kelet-Európa mesekincsét mindössze egy szerb-horvát meg egy orosz variáns képviseli, holott a típus a román folklórnak szintén ismeretes, a magyarban meg egyenesen őt változtatáról van tudomásunk. Az elsőt Arany László közölte az Alföldről, a másodikat Rubinyi Mózes a moldvai Szabófalváról. (Magyar népmesekatalógusában Berze Nagy János az elsőt nem említi, a másodikat rossz helyre sorolta.) Három további változatot az utóbbi rövid másfél év leforgása alatt magam gyűjtöttem rákérdezéssel Kóhalom vidékén: Datkon, Olthévizén és Nagymohában, egész öregrendű mesemondóktól. A kis tréfás mesének az a lényege, hogy egy asszony, miután Ádámot és Évát kíváncsiságáért elmarasztalja, a tilalom ellenére fölemeli egy edény fedőjét. Az edényből nyomban kiröpül az oda rejtett madár, miáltal az asszony kíváncsisága lelepleződik.

A motívum másodsorban az okos leány meséjében, vagyis a 875. számú típusban szokott gyakran előfordulni. Míg az előbbi típusban a motívum egyedüli, addig itt más motívumok, epizódok sorába van illesztve. A mese folyamán a király az okos leánynak többek közt azt a feladatot adja, hogy ajándékkal, de mégis ajándék nélkül menjen hozzája. Erre a leány két edény közé borított madarat visz magával, s midőn akár ő, akár a király az edényeket szétnyitja, az „ajándék” elröpül. Jan de Vries 1928-ban, a mesetípusnak szentelt monográfiájában az edénybe rejtett madár motívumát dán, észt, litván, német, cseh, szlovák, lengyel, orosz, fehérórosz, ukrán, román, bolgár, szerb-horvát, magyar és tatár mesékben egyaránt kimutatta. Azóta az adatok száma rohamosan tovább gyarapodott, többek közt Eberhard—Boratav török népmesekatalógusában is felbukkant. (Annál fursább, hogy Aarne—Thompson katalógusa ezt a motívumot nem jelzi, jöllehet a 875-ös mesetípusnál de Vries monográfiájára első forrásként hivatkozik.) Berze katalógusában, az okos leány feladatai közt a motívum öt esetben ismétlődik; utóbb ez a szám szintén megsokszorozódott*, hisz az okos leány meséje a magyar folklórnak ma is népszerű.

* Fontosabb szakirodalom, a megjelenés időrendjében. Jan de Vries: *Die Märchen von klugen Rätsellösern. Folklore Fellows Communications (FFC)*, 73. Helsinki, 1928 — György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetlen kapcsolatai*. Budapest, 1934 — Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok*. Pécs, 1957 — Antti Aarne—Stith Thompson: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Second Revision. FFC*. 184. Helsinki, 1961 — O. R. Gurney: *The Sultantepe Tablets. The Tale of the Poor Man of Nippur. Anatolian Studies (London)*, VI (1956). 145—62. és VII (1957). 135—6 — Julus Viktor: *A nippuri szegény ember meséje és a Lúdas Matyi ó-romániai népmese-mintájának kérdése. Irodalomtörténeti Közlemények, LXVII (1963)*. 678—90.

Ez tehát az edénybe rejtett madár mesemotívuma, amely Európában bizvást általánosnak mondható. Egyszerű, de annál szellemesebb kis költői lelemény, amelyet a mesealkotó népek, két különböző mesetípus keretében, más-más cél érdekében tudtak hasznosítani: az 1416-os típusban az emberi kíváncsiságot teszik nevetségessé általa, a 875-ösben a leány okosságát bizonyítják vele. Nos, a nippuri szegény ember meséjében, vagyis az 1538-as típusban az edénybe rejtett madár motívumának harmadik, az előbbi kettőnél talán még zseniálisabb alkalmazását csodálhatjuk. A sultantepei agyagtábla egyszerűsége a motívum több évezredes régiségét, s ugyanakkor bizonyára keleti eredetét is igazolja.

Mert nyilvánvaló, hogy az asszír mesében nem madarászásról, hanem Dzsimil-Ninurta cseléről van szó. Ő a perselybe arany helyett madarakat rejt, vagyis a 85—86. sort a következő módon kell kiegészíteni:

**Dzsimil-Ninurta fogott két madarat, és
[a madarakat (templomi) perselybe] tette és
lepecsételte annak pecsétait.**

E két sor rekonstruálása után a 89. sorban a (fő) tétélezett „ma[darászni]“ olvasat bátran mellőzhető, a 97—98. sor pedig a tévedés legkisebb valószínűsége nélkül kiegészíthető:

**Dzsimil-Ninurta felkelt az éj közepén, mint a
tolvaj,
kinyitotta a (templomi) persely ajtaját,
[mire a madarak elröpültek].**

Az epizód cselekménye — vagyis a nippuri szegény ember első bosszúja — most már zökkenő nélkül, logikusan kibontakozik:

A nemesnek öltözött, hintón érkező Dzsimil-Ninurta közli a városbíróval, hogy a király megbízásából egy persely aranyat hozott a templom számára. A perselyben azonban, mint tudjuk, arany helyett két madár van. A tiszteletére rendezett esti lakoma után Dzsimil-Ninurta addig tartja szóval a városbíró, míg az kimerülten elalszik. Ekkor Dzsimil-Ninurta kinyitja a perselyt, hogy a madarak elröpüljenek. Reggel az a látszat, mintha a perselyt kirabolták volna, mire Dzsimil-Ninurta, mint a király állítólagos küldötte, gondatlanságáért tetőtől talpig végigveri a városbíró.

A mesetípusok, az epizódok és motívumok szüntelenül fejlődnek, alakulnak és idomulnak, alapjában véve mégis van egy korokon, világrégzeken és nyelveken átívelő folytonosságuk. Így fejthetjük meg a mai, élő folklór segítségével a töredékes asszír ékírást, noha Nabu-rihtu-usur több mint kétezerharminc évvel ezelőtt rötta agyagtáblára a nippuri szegény ember meséjét. A megfejtésnek az az érdekessége, hogy míg kilencvenkilenc esetben a régészeti adatokat mai jelenségek magyarázatának kulcsául használjuk, addig ebben a századik esetben pont fordítva történt: az ősrégi asszír mesét az agyagtábla sérülései miatt a mai folklór segítségével nélkül nem lehetne pontosan megérteni, még kevésbé Dzsimil-Ninurta furfangját elismerően méltányolni.

Faragó József

Nem is lehet ez másként, hiszen Devecseri gyermekkorának, serdülő és férfi éveinek megannyi eseménye kapcsolódik a megelőző nemzedék, a Nyugat nagyjaithoz. Nyiladozó ésszel ismerősei közé tartozott Babits, Kosztolányi, Karinthy, Somlyó Zoltán, Tóth Árpád, Füst Milán és annyian mások, akiket egyszerűre (vagy felváltva) tisztelt emberként és költőként. Az irodalom „életter” volt az ő számára, s ez a magyarázata, hogy egy korszak és egy nemzedék alakjait idézve esszéiben a legközvetlenebb személyes emlékei válnak irodalomtörténeti érdekűvé s az elemző irodalmi tanulmány a közvetlenség, a személyesség varázsától telítetté. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

**Tóth Árpád
Összes versei, versfordításai
és novellái**

Tóth Árpád a lélekben zsongó fájdalom és a belenyugvást körülölelő borongás költője, de ugyanakkor vagy talán éppen ezért, az élet sok-sok szépségének bensőséges mosolyú felfedezője is. A búcsúzás szomorúságát bearanyozza nála az elvilásban nyert halasztás újra meg újra megnyert öröme. Költészetében muzsikává lényegülnek át a dolgok, s utólráhatetlen árnyaltsággal sodor magával nyelvének varázslata. A Magyar Helikon Klasszikusainak sorában most új kiadásban jelenik meg teljes költői életműve (költemények, töredékek, rögtönzések, tréffák), s ehhez járulnak a magyar irodalomban immár klasszikus értékűvé vált fordításai s a költő Tóth Árpádról alkotott képünket sokban teljesebbé tevő novellái. A Kardos László által sajtó alá rendezett kötet az 1962-es kiadást követi. (Magyar Helikon, 1967.)

A francia „új regény“

A Modern Könyvtár kettős kötete a francia próza egyik legfrissebb, sokat vitatott irányzatáról nyújt gazdag körképet. Egyrészt az „új regény“ képviselőinek műveiből közül szemelvényeket (többnyire regényrészleteket), másrészt az irányzat nyomán kibontakozó elméleti és kritikai irodalomból ad izelítőt. Samuel Beckett, Claude Simon, Nathalie Sarraute, Alain Robbe-Grillet, Michel Butor művészetével ismerkedhet itt az olvasó. „Az irányzat művelői törekvéseikről“ című részben Sarraute, Robbe-Grillet és Butor vallanak az „új regényről“, „A bírálat mérlegén“ cím alatt pedig olyan gondolkodók feszegetik az új irányzat körül felmerült kérdéseket, mint Jean-Paul Sartre, Roland Barthes, Bernard Dort vagy Maurice Merleau-Ponty. (Európa, 1967.)

Panait Istrati

Pusztai bogáncsok

E kötetbe foglalt négy kisregény (Kyra Kyralina, Codin, Cosma, Pusztai bogáncsok) íróját annak idején Romáin Rolland „a balkáni Gorkij“-nak nevezte. Nem véletlen ez az elnevezés, de nemcsak azért, mert Panait Istrati világsikerében — akárcsak a Gorkijében — nem csekély szerepet játszott életének regényessége, s nem is csak azért, mert műveiben romantikus egzotikumként találkozhatott a nyugati olvasó Kelet-Európa tarka népességű és robbanó szenvedélyességű világával. Gorkijra emlékeztet ma is műveinek realizmusa, az, hogy oly együttérzéssel tud reagálni hőseinek egy gyötrelmekkel, szenvedélyekkel tele világban való vergődésére éppen úgy, mint jóságra és igazságra sóvárgó emberségükre. A Domokos Já-

A művelt olvasó, ha azt hallja: Flaubert, azt gondolja: *Bovaryné*. S még ezt: *Szalambo*, *Érzelmek iskolája*, *Szent Antal megkísértése*, *Három mese*, *Bouvard és Pécuchet*. És mivel elménk szívesen hivatkozik készen kapott fogalmakra, még hozzáfűzi: Gustave Flaubert mives mester, aggályos formaművész, az igényesség megszállottja.

Elemzés és közhely illetéknépp lépnek holtomiglan-holtodiglan házasságra, így születik a könyvtárnyi tanulmányból egyetlen kötelező érvényű ítélet. Flaubert? Úgy tetszett, mindent tudunk róla: s amit nem, az mellékes. Anekdota, elhanyagolható adalék. Néhány esztendeje, amikor Jean-Paul Sartre ama szándékát közölte, hogy könyvet ír Flaubert-ről, épp ezért hitetlenkedéssel vegyes várakozás fogadta bejelentését. Mert azt már mindenki tapasztalhatta, hogy Sartre nem hajlandó ismétlésekbe bocsátkozni: ha megszólal, mondandója van. De Flaubert-ről? Éppen Flaubert-ről? Mi újat lehet még a *Bovaryné* írójáról mondani?

Most itt a könyv. És Sartre, aki már eddig is jó néhányszor meglepett bennünket, ezúttal sem okozott csalódást. A szokványostól eltérő, minden előítéletnek fittyet hányó tanulmányt írt Flaubert-ről.*

Flaubert-ről? Természetesen, róla. Akkurátus szövegelemzések, tudós filologizálás, szavahihető életrajzi dokumentumok alapján. Am az ő Flaubert-je mégis más. Más és hiteles. Több, s egyszersmind kevesebb. Nem a művek mögé húzódo alkotó, hanem az alkotó művész. Nem az ópuszból kihántható jellem, hanem az ópuszt teremtő jellem fejlődéstörténete.

Sartre ugyanis nem a kultúrhistoriai tárgygya dermedt műre kíváncsi, hanem az íróra, pontosabban szólva arra a folyamatra: hogyan lett Flaubert-ből író. Mi kellett ahhoz, hogy Flaubert íróvá legyen. S még általánosabban: melyek az írói szemlélet egyetemesnek tekinthető feltételei?

Vizsgálódásához Flaubert-nél alkalmasabb alanyt aligha találhatott volna. Flaubert — akit néhány szakembertől eltekintve mindnyájan népszerű regényei és elbeszélései után ítélünk meg — ugyanis első remekét, a *Bovaryné*t, harmincöt éves korában adta közre, s addig egyetlen sort sem publikált.

Pedig rengeteget írt, elbeszéléseket, feljegyzéseket, gondosan fogalmazott leveleket, emlékiratokat.

Ez hát a talány. Miért lépett ilyen későn a nyilvánosság elé? Mire várt? Mi érlelődött benne? Hogyan jutott el az íróságig? Addig, amíg — Sartre megfogalmazása szerint — költőből művész lett? S egyáltalán: vannak-e az írói látásmódnak általános ismérvei? S amennyiben igen, mik azok?

A felidézett kérdések elől kényelmes volna kitérni, s a választ az esetlegességre hárítani azzal, hogy vannak korán kiteljesedő és későn beérő alkotók.

* Jean-Paul Sartre: *Flaubert*. Gallimard, 1967.

Sartre azonban alaposabb gondolkodó, tudja, hogy a véletlen és a szükségszerű, a partikuláris és az egyetemes játéka törvényeknek engedelmeskedik. Őt az igazság izgatja, mégpedig nem bármilyen igazság. Mert — miként írja — lehet igazság az ön-életrajz, az anekdota, az egyedi is. Amde a lényeg az, hogy „az igazság milyen szintről hangzik el“ — az emlékezés, a múlt, tehát a fikció, avagy a totalitás szintjéről. Az első esetben az író — mivel jövője nyugtalanítja — „elképzeli a múltját“, „magáról és mégsem magáról akar beszélni“, töprengő énjét áthárítja egy harmadik személyre, s ahelyett, hogy a teljesség tárgyiasítására törekednék, műveiben „az általánosított szubjektivitás egységét“ alkotja meg. Márpedig az én — bármilyen magas fokon — legfeljebb a művészt kiindulópontjául szolgálhat, „de még ezen a szinten is őszintétlen marad: először azért, mert csak a felületet szántja, és elkendőzi az ijesztő mélységeket... másodsorban azért, mert gondolatait jelent maró savként írja le, noha tudjuk, hogy nyugtalanságának legfőbb tárgya a jövő“.

Flaubert azonban — szövi tovább Sartre — akaratlanul épp a valóság és képzeletbeli közötti disztinkciót véti el. Felcseréli a kiindulópontot a céllal, az ábrázolás forrásait az ábrázolás mikéntjével. Mindössze esztétikai tévedés volna-e ez részéről? Korai levelei, feljegyzései azt tanúsítják, hogy Flaubert, miután kamaszos szenvedéllyel megpróbálja a teljességet egy mindent-meghatározó alapelemre, világot mozgató szenvedélyre redukálni, s miután hol a hiúságban, hol a kevélységben véli felfedezni a teremtő vágy rugóját, hamarosan ráeszmél kudarcára. Kudarc-élménye először a radikális pesszimizmus szakadékszélére sodorja, a „defenzív általánosítás“ módoszeréhez, a „regényességbe menekülés“-hez. De e szakasz nem tart sokáig. Flaubert nemsokára rádöbben, hogy csak akkor emelkedhetik fel az egyetemességig, ha előzőleg megismeri önmagát.

Az introspekció korszaka következik ezután, kettős értékű, kettős eredményű korszak. Flaubert ugyanis, mialatt görcsösen azt hajtogatja, hogy „a költészet kötelez“, őszinteség nélkül írni lehetetlen, s az önismeret a világ iránti fogékonyság elengedhetetlen feltétele, skrupulózus önvizsgálatával még szorosabban bezárkózik az egyedibe — épp abba, amiből ki akar szakadni.

Különös folyamat veszi ekkor kezdetét. Flaubert „fiktíven kitépi magát a világból“ azért, hogy „abszolút tekintettel“ pillanthasson a „dolgok és élőlények végtelenjére“, s kialakítson egy olyan erkölcsötől független, „de moralizált“ látásmódot, melynek segítségével „látványként“ vizsgálhatja a valóságot.

„A szép hasznosabb, mint a jó“ — jegyzi fel ez idő tájt Wilde-ra emlékeztető aforizmáját: s arról értekezik, hogy számára az irodalom elsődlegesen konstrukció, s a művészet arra való, hogy objektíválhassa világnézetét, önálló valóságot, kizárólagos produktumot teremtsen elemeinek szórványos felhasználásával. „E zord szemlélet — állapítja meg Sartre — hajlandó az emberről lemondani a műkedvéért“. Ez tökéletes elidegenedéshez vezet, „az emberek produktumaik produktumaivá lesznek, oly-

nos és Horváth Henrik fordításában megjelenő négy kisregény most a nagysikerű Horizont-sorozatban jut el az olvasóhoz. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Rényi Alfréd

Dialoguri despre matematică

Három rövid dialógust tartalmaz az immár román fordításban is megjelent könyv: a tudomány történetének oly kiemelkedő alakjai, mint Szokratész, Arkhimédész és Galilei értekeznek partnereikkel — magvasan és kivételes meggyőző erővel — arról, hogy mi is a matematika tárgya, helye a tudományok népes családjában, milyen elvi kérdésekben merül ki filozófiája, etikája, mi módon hasznosíthatók eredményei, s arról is, hogy miért nehéz és miért szép mégis a matematika értésművelése. A fordulatos, klasszikus veretű replikák lépcsőjén szinte észrevétlenül emelkedik az olvasó a matematika magaslatára, ahonnan egészen láthatja, célját-hasztnát elérheti, fejlődési távlatait betekíntheti. (Editura științifică, 1967.)

Werner Heisenberg

Válogatott tanulmányok

A kvantummechanika egyik megalapítója és máig is vezető tudósa könyvében bő válogatást ad a Fizika és filozófia című előző kötetéből, újraközzli A mai fizika vilásképe című tanulmányát, s közlésezi Az elemi részek elméletének mai helyzete című, Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen díszdoktorrá avatásán elhangzott előadását.

téka

Heisenberg e tanulmányokban saját felfogását ismerteti a fizika mai kérdéseiről és sok vonatkozásban az idealista filozófia befolyása alatt vizsgálja a kvantummechanika problémáit. Dehát végül is nem filozófus, hanem fizikus, akit kutatómunkájának speciális kérdései kényszerítenek arra, hogy filozófiai szakkérdésekre keressen választ. Számos művelődéstörténeti kérdést is érint, és utal a tudomány fejlődésének perspektívájára. (Gondolat, 1967.)

Collins Clear—Type Dictionary

Tíz évvel ezelőtt jelent meg először ez a főként iskolásoknak szánt angol értelmező szepszótár.

Azóta sűrűn, szinte évente kiadták, mindig átdolgozva, kibővítve az angol nyelv legújabb szavaival. Az 1967-es kiadás 30 000 szómagyarázatot tartalmaz; minden címszó kiejtését (igaz, nem a nemzetközi fonetikai átírással) és etimológiáját közli, megkönnyítve ezzel a szavak pontos megértését. A szómagyarázatok nem olyan részletezők és kimerítőek, mint az Oxford-szótárban, viszont könnyen érthető, világos szövegük lehetővé teszi a szótár használatát angolul keveset tudók számára is.

A kiegészítő rész pedig, mintegy hangsúlyozni akarva a szótár alcímét: „Értelmező szótár otthonra, iskolába és hivatalba”, általános tudnivalókat közöl; így az angolban használt idegen szavak és kifejezések magyarozatát, a legjelentősebb tudományos felfedezések listáját, a súly- és hosszértékeket. (London, 1967.)

annyira, hogy maguk e produktumok képezik majd az abszolút célt... s a művész feláldozza saját személyét művéért, azért, hogy a mű uralkodjék az emberek fölött, s rájuk kényszerítse belső esztétikai imperatívuszait.“

Az aszketikus lemondás tana és a hajdan felmagasztalt, irodalmi módszerként ünnepeelt görög doktrínája talál hát így sajátos módon egymásra. Ezután már csak az esztétikum előtti feltétlen hódolat következhetik, az elidegenedésben megnyugvó alázat, s az újabb vereség: fájdalmas felismerése annak, hogy az én konfrontáció híján hasztalan tör egyetemességre: az eredetiséget elérheti, mélységekig azonban nem hatolhat.

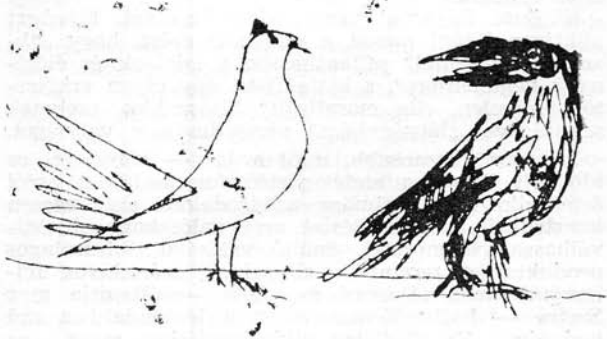
Idáig én Flaubert 1844 táján — állapítja meg Sartre —, ennyi kudarcra van szüksége, hogy megértse: „az eredetiség a mélységből fakad“, enélkül az igazság megreked a banalitás szintjén.

A felfedezés nyugtalansággal tölti el, megingatja kevély magabiztosságát. Három évig nem ír semmit. S aztán nekifog a *Szent Antal megkísértésének*. De ez már egy másik Flaubert lesz. Ez a Flaubert alárendeli személyét a műnek, és a lángészt megilletődicsfény helyett beéri a művész kötelező szorgalmával. „A munkával — fejezi be könyvét Sartre —, amely önmagában is hathatós kegyelem, s képtelenségében is a művész kiválasztottságát tanúsítja.“

Sartre könyvét csak leglényegesebb gondolatmenetében követhettük. Nem térhettünk ki méltatására, a szellemes-okos fejtegetések kibontására, s néhány olyan fenntartásunkra sem, melyek azt sugallják, hogy — mint szerzőnk valamennyi tanulmányhőse — ez a Flaubert is Sartre látomása, tulajdon világvilágának kikölcsozött változata.

Egy jelentős mű születésekor az öröm a szemérmes tisztelgés ruháját ölti fel.

Gera György

Plugor Sándor: Fehér és fekete